

Prikaz
Primljeno 5. srpnja 1988.

Mr. DRAGO NJEGOVAN, Pedagoški fakultet Osijek

Bogomir Kovač: Način proizvodnje i kritika političke ekonomije, posebno izdanje časopisa Naše teme, Zagreb 1988.

Politička ekonomija jedna je od rijetkih novovjekovnih nauka koja još uvijek raspravlja o predmetu svog proučavanja, metodama i ciljevima. Značajan prilog takvoj raspravi daje i knjiga Bogomira Kovača *Način proizvodnje i kritika političke ekonomije*.

Osnovna intencija autora ove knjige jest konceptualizacija načina proizvodnje kao osnovnog magistralnog teorijskog polja političke ekonomije kao kritičke nauke. Kovač se preko takvog nastojanja zalaže za novo razumijevanje ove naučne discipline, obrazlažući potrebu stvarnog prisustva koncepta načina proizvodnje kao glavnog predmeta političke ekonomije izučavanja.

Razumijevanje načina proizvodnje kao »jedinstva proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa«, što je tradicionalno marksističko određenje, glede autorovih ambicija nije moglo biti dovoljno. Stoga je on nastojao da kroz svoju raspravu obogaćuje značenje načina proizvodnje, kako bi preko njega uspostavio jedno novo viđenje političke ekonomije odnosno obezbijedio njeno naučno konstituiranje (koje, uzgred budi rečeno, nikad ne može biti do kraja dovedeno).

Knjiga *Način proizvodnje i kritika političke ekonomije* obuhvaća dva tematska kruga, a podijeljena je u deset opširnijih poglavlja. U prvom dijelu autor istražuje specifičnosti načina proizvodnje kao predmeta analize i metode političke ekonomije izučavanja, a u drugom — povezivanje načina proizvodnje i političke ekonomije s historijskim razvitkom. Pored uvodnog i zaključnog razmatranja, knjiga sadrži i popis literature (351 naslov!).

Autor svrhu cijele svoje rasprave, što je nagoviješteno već u prvom poglavlju, vidi u davanju doprinosa ponovnoj afirmaciji pojmovne, sadržajne i metodološke strukture političke ekonomije koja je izrasla na Marxovom teorijskom naslijeđu. Iz dva osnovna Marxova određenja načina proizvodnje kao »načina života« i »racionalne apstrakcije«, izvodi se teza »da je način proizvodnje ujedno predmet, sadržaj i metoda, oblik dijalektičkog prikaza političke ekonomije, da je, ukratko, središnji odreditelj njezina teorijskog polja« (str. 17). Prvo određenje (»način života«) omogućuje analizu isprepletenosti ekonomskih i neekonomskih društvenih odnosa, a drugo (»racionalna apstrakcija«) povezivanje predmeta i metode političke ekonomije te rješavanje saznanog procijepa između logičkog i historijskog. Ne bih ilustrirao teorijske mogućnosti kategorije (i koncepta) načina proizvodnje — na apstraktno-teorijskom, konkretno-historijskom i empirijskom nivou analize — Kovač pored analize kapitalističkog načina proizvodnje posebnu pažnju posvećuje Marxovim i nekim drugim (novijim) razmatranjima azijskog načina proizvodnje.

U drugom, trećem i četvrtom poglavlju autor prati shvaćanje načina proizvodnje u kasnijoj marksističkoj političkoj ekonomiji, posebno u okviru marksističkog strukturalizma i marksistički usmjerene ekonomske antropologije. Sudbina kategorije načina proizvodnje poslije Marxove smrti podudarna je sa sudbinom same marksističke teorije (u istorijsko-materijalističkoj teoriji II. i III. internacionale). Ponovnoj afirmaciji političke ekonomije u marksizmu veći doprinos dale su tri refilozofikacije marksističke misli, i to dvadesetih godina — Lukács, Korsch i Gramsci; tridesetih — kritička teorija frank-

furtske škole; šezdesetih — marksistički strukturalizam, nego sva politekonomski usmjerena marksistička ortodoksija. Francuski strukturalizam marksističke provenijencije (Althusser i Balibar) shvata društvo kao jednu uvijek određenu cjelinu (totalitet) s različitim ekonomskim, političkim i ideološkim instancama (regionalnim strukturama), u kojoj način proizvodnje određuje njihove odnose, tj. artikulaciju cijele strukture. Poulantzasova kritika tradicionalnog strukturalizma značajno je dopunila određenje načina proizvodnje, prvenstveno zbog dopuštanja ravnopravnosti ekonomskih i neekonomskih instanci (putem naddeterminacije). Metodološkoj afirmaciji načina proizvodnje i njegovom povezivanju s teorijskim poljem političke ekonomije, pored marksističkog strukturalizma, svojevrsan doprinos dala je i ekonomska antropologija. Ona proširuje koncept načina proizvodnje tako da pored proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje u obzir uzima i druge društvene odnose kao npr. srodstvene, religijske, sociokulturne itd. Oni, međutim, nisu spoljne pretpostavke, nego su i unutrašnji, sastavni dijelovi naročito vlasničkih i prisvajackih odnosa proizvodnje. Time su odnosi »baze« i »nadgradnje«, u odnosu na ortodoksna shvatanja, sasvim drugačije određeni.

Autor elemente načina proizvodnje sistematizira u četiri grupe: a) radni ili proizvodni proces, b) proizvodne snage i odnosi proizvodnje, c) proizvodnja, raspodjela, razmjena i potrošnja i d) politički oblici, ideologija, klasna borba i drugi neekonomski odnosi (str. 119).

Prvi dio svoje rasprave autor zaključuje poglavljem u kome se tretira pitanje kako se isprepliću ekonomski i neekonomski elementi načina proizvodnje. Prema tome, on se kreće u okviru koncepta cjelokupne društvene reprodukcije, koja podrazumijeva reprodukciju materijalnog života ali i reprodukciju društvenih odnosa. Način proizvodnje pri tome predstavlja cjelinu unutar koje se »reproduciraju materijalna dobra, proizvodni odnosi i stanovi šiiri procesi društveno klasnog strukturiranja i klasne borbe (politički, ideološki odnosi), pri čemu proizvodni odnosi zauzimaju među njima najvažniju ulogu« (str. 167). Dosadašnja preovlađujuća tumačenja međusobnih odnosa ekonomskih i neekonomskih činilaca načina proizvodnje — po principu izvedenosti, principu isprepletenosti i principu autonomnosti — moguće je pomiriti ako se svakome od njih da značenje s obzirom na institucionalnu odnosno funkcionalnu određenost. Mogućnosti ovakve analize autor je demonstrirao na primjeru države u savremenom društvu, koja pored političke ima i ekonomsku funkciju. Država (politika) danas ima preovlađujuću ulogu zbog toga što preuzima središnje ekonomske funkcije društvene reprodukcije.

Drugi dio knjige Kovač započinje pitanjem tipologije i periodizacije načina proizvodnje. Od odgovora na pitanje koliko postoji načina proizvodnje i kako oni slijede jedan za drugim zavisi i shvatanje društva uopšte ali i strategija društvenih snaga u klasnoj, političkoj borbi. Kristalizacija dvovarijantnog odgovora (jednosmjerni i višesmjerni razvoj), koji je utemeljen još kod Marxa), dijelio je marksističku misao i štetio socijalističkoj praksi. Autor iznosi argumente za stav da ovi alternativni odgovori nisu inkompatibilni, ukoliko se prihvati šire značenje kategorije načina proizvodnje i nelinearni slijed historijskog razvitka.

Odnos političke ekonomije i historijskog razvitka društva naročito se osvjetljava raspravom a artikulaciji načina proizvodnje i elementima prelaza iz jednog načina proizvodnje u drugi. Najproduktivnije shvatanje artikulacije je ono koje podrazumijeva jedno uže i jedno šire značenje. Artikulacija u užem smislu jeste artikulacija elemenata načina proizvodnje tj. formiranje, obrazovanje načina proizvodnje. Artikulacija u širem smislu ukazuje na artikulacije dvaju ili više načina proizvodnje, tj. na preplitanje odnosno kombinaciju načinâ proizvodnje (konkretna formacija društva).

Bez politekonomske teorije artikulacije načinâ proizvodnje nemoguće je valdlnije istraživanje i tumačenje tzv. prelaznih razdoblja. Tim više što se, po svemu sudeći, prelaz iz jednog načina proizvodnje u drugi odvija po nedeterminističko sistemskom, a ne po determinističko modelskom pristupu. »Probajne tačke« prelaza mogu biti materijalne i nematerijalne, ekonomske i neekonomske prirode. One se mogu razlikovati po svojoj institucionalnoj i funkcionalnoj strani itd. Pomoću nedeterminističko sistemskog pristupa mogu se objasniti bitna obilježja

prelaza iz feudalizma u kapitalizam, razvitak kapitalističkog svjetskog sistema i nastajanje socijalizma kao svjetskog procesa, smatra Kovač (str. 247).

U desetom poglavlju pod naslovom »Predmet i metoda političke ekonomije« autor je nastojao pokazati kako se politička ekonomija, s obzirom na specifičnost svoje analize, razlikuje od drugih područja ekonomske nauke (ekonomike, ekonomske politike, ekonomske analize itd.). »Ekonomska znanost ima, govoreći pojednostavljeno, dva temeljna zadatka: (1) ona proučava kako u određenim institucionalnim okvirima najuspješnije proizvoditi, dijeliti, razmjenjivati i trošiti produkte, kako usklađivati ekonomske aktivnosti i birati među nedovoljno raspoloživim sredstvima za dosizanje danih ciljeva; (2) proučava kako se pritom proizvode povijesno određeni odnosi proizvodnje, kako se razvijaju i nadomještaju novim povijesnim oblicima. Posljednje proučavanje pripada političkoj ekonomiji i njezinom predmetu analize — načinu proizvodnje...« (str. 281).

U zaključnom razmatranju autor vrši rekapitulaciju cijelog istraživanja. On posebno upozorava da se teorijski položaj političke ekonomije ne može određivati s obzirom na ovu ili onu ideologiju, nego prvenstveno s obzirom na njen predmet analize. Formulirajući niz definicija političke ekonomije (vidi posebno na str. 305), Kovač nastoji da u svakoj ukaže na koncept načina proizvodnje i njegove artikulacije kao nužne analitičko-sintetičke osi koja omogućuje zahvatanje strukturno-logičke i istorijsko-razvojne dimenzije društvene cjeline.

Bogomir Kovač spada u pogledu mlađih politekonomista (rođen 1952.), već poznatih u jugoslovenskoj naučnoj javnosti. U ovoj knjizi je pokazao izvanrednu erudiciju i metodološku strogost. Njega inače odlikuju minuciozne analize i pregnantno zaključivanje, što je već uočeno u njegovim manjim radovima i nastupima na naučnim skupovima. Kovač je otvorio značajan prostor za dalji razvitak političke ekonomije (naročito političke ekonomije socijalizma) i može se, bez pretjerivanja kojem su prikazivači skloni, reći da njegova knjiga *Način proizvodnje i kritika političke ekonomije* predstavlja svojevrsnu prekretnicu u politekonomskom i uopšte društvenom istraživanju u jugoslavenskim okvirima.